

Takođe napominjemo da ova studija dr Vere Mujbegović pored niza naučnih kvaliteta spada i u pionirske poduhvate ove vrste u našoj istoriografiji i društvenoj nauci uopšte.

Osim toga, ova studija, s obzirom na navedeni naučni koncept, koga se dr Mujbegović dosledno pridržavala odlikuje se, koliko je nama poznato, i od mnoštva literature o ovoj problematici i u inostranstvu. Zapravo, studija se izdvaja kako od one koja je nastala u okviru komunističkog pokreta (uglavnom Nemačkoj Demokratskoj Republici i u SSSR), čiji su autori retko uspevali da se izdignu iznad apriorizma, naročito kada se ocenjuje vlastita prošlost i praksa, kao i isključivosti prema drugim strujama u radničkom pokretu, tako isto i od literature koja je potekla iz pera socijaldemokratskih ili građanskih autora, koji i pored naglašenog objektivizma najčešće nisu mogli da se oslobode pristrasnosti i jednostranosti druge vrste. Ove činjenice istovremeno govore o izuzetnoj šansi naše istorijske nauke, koju je ovoga puta naš autor uspešno reprezentovao u ovoj svojoj studiji.

PERO DAMJANOVIĆ

Raymond Cartier:

La seconde guerre mondiale

**Tomes I—II, Larousse
Paris-Match,**

Paris 1965—1966. str.

Pisati danas potpunu historiju drugog svjetskog rata veoma je delikatan i složen posao. Pored toga što postoji preveliko obilje materijala o događajima koji su trajali šest godina i koji su se zbivali u gotovo svim dijelovima svijeta, još uvijek smo blizu tim događajima i mnogi njihovi aktivni učesnici još su u životu. Rane koje je taj rat zadao čovječanstvu duboke su i još uvijek

neiscijeljene, i teško je sve te događaje prosuđivati na objektiv i nepristran način.

Raymond Cartier, poznati francuski novinar, bio je u ponešto povoljnom položaju za ovaj posao. On je još od ranije poznat po nekim djelima iz historije drugog svjetskog rata¹ i po obimnim popularnim člancima objavljenim u reviji »Paris-Match«. Imao je dodira sa masom dokumenata prezentiranim na Nürnberškom procesu, a također su mu bili pristupačni i zaplijenjeni njemački dokumenti koji se sada nalaze u Sjedinjenim Državama. Po njegovim riječima, posao mu je bio olakšan i memoarima velikih učesnika tih događaja — Churchilla, Eisenhowera, de Gaullea, MacArthura, Mansteina i drugih.

Na koricama svoje knjige pisac je naveo — »Pokušao sam. Ovo djelo dugačko je po broju strana koje obuhvata. Ono je kratko prema broju i složenosti događaja na koje se odnosi. Nastojao sam da bude potpuno. Nadam se da je objektivno. Siguran sam da je i dobranamjerno«.

Čitavu materiju o ratovanju kroz šest godina autor je izložio po strogoj kronološkoj redu. Djelo je podijeljeno na dvije knjige jednakog obujma. Prva knjiga obuhvata period od 1. septembra 1939. do 31. augusta 1942. Druga knjiga obuhvata preostali period od 1. septembra 1942. do 2. septembra 1945. Ove dvije knjige dalje se dijele na ukupno 32 poglavlja u kojima su opisani događaji od nekoliko dana, sedmica ili mjeseci, prema njihovom značaju. Unutar svakog od tih poglavlja opisani su ratni događaji od važnosti za autora u svim dijelovima svijeta. U tome je postignuta posebna draž kod čitanja. U poglavlju koje na primjer opisuje događaje u septembru

¹ Još u 1951. godini izašao je kod nas prijevod njegove knjige — *Ratne tajne otkrivene na suđenju u Nirnbergu*, Međunarodni problemi, Beograd.

1942. čitalac uporedo prati zbivanja na sovjetskom bojištu od Arktika do Kavkaza (posebno kod Lenjingrada), zračnu bitku nad Evropom; pomorsko ratovanje na Atlantsku, bitke u Sjevernoj Africi, u džunglama Burme, događaje na kineskom frontu. te bitke na Novoj Gvineji i u Gvadalkanal.

S obzirom da je ovo prvo sistematsko djelo o drugom svjetskom ratu, ono je na taj način interesantno i za stariju generaciju koja je preživjela rat. ali bolje zna jedino događaje s kojima je neposredno vezana. Ono je jednako interesatno i za mladu generaciju.

Međutim, od ovog djela ne treba očekivati previše. U njemu nema suptilnih ekonomskih, socijalnih i globalno-strategijskih analiza, niti socioloških objašnjenja uzroka i posljedica toga rata. Autor je na veoma interesantan, ali na novinarski način opisao manje-više same događaje, a njegova izvanredna novinarska darovitost išla je, kako ćemo vidjeti, ponekad na uštrb preciznosti.

Pored najznačajnijih događaja koji su bitni za svaku historiju toga perioda, pisac je svoje izlaganje veoma vješto protkao čitavim nizom detalja koji dočaravaju atmosferu vremena i karaktere ličnosti. Da navedemo dva takva detalja.

Prvi detalj. Amerikanci su pažljivo pripremali svoju invaziju na Sjevernu Afriku, koja je izvršena u novembru 1942. Da bi se prevenirao otpor francuskih trupa vjernih Pétainu, trebalo je zavrbovati neku visoku francusku vojnu ličnost, koja bi u isto vrijeme poslužila kao protuteža de Gaulleu, koga Eisenhower nikako nije podnosio. Izbor je pao na generala Girauda koji je u dobi od 63 godine hrabro, pod teškim okolnostima, pobjegao iz njemačkog ropstva i dokopao se neokupirane Francuske. S njime

je stupilo u dodir osoblje američkog konzulata u Lyonu. On je prihvatio ponudu za suradnju, pod uvjetom, ni manje ni više, da on lično preuzme komandu svih savezničkih trupa 48 sati nakon iskrcavanja, kao i svih francuskih trupa. Odgovor Roosevelta na taj uvjet je bio neodređen, ali ponuda nije bila izričito odbijena. Kad je Giraud potajno bio prebačen na Gibraltar gdje se nalazio štab Eisenhowera koji je stvarno rukovodio operacijama, on je ušao u kabinet Eisenhowera i superiornim glasom kao prema potčinjenom obratio mu se — »General Giraud spreman je da preuzme komandu«. To je izazvalo konsternaciju, ali naravno od preuzimanja komande nije bilo ništa.²

Drugi detalj. Kada je u Rimu svrgnut Mussolini u julu 1943, i kad su počeli tajni pregovori sa saveznicima o kapitulaciji, nova talijanska vlada pod maršalom Badoglio svim silama se trudila da uvjeri Nijemce da je na njihovoj strani i da želi produžiti rat kao saveznik Njemačkog Reicha, kako bi dobila na vremenu. Nijemci su bili jako sumnjičavi, ali su i talijanske tvrdnje zvučile jako uvjerljivo. Tako se lično maršal Badoglio kleo novoimenovanom njemačkom predstavniku Rudolfu Rahnu: »Ja sam maršal Badoglio, sa Mackensonom i Pétainom najstariji sam maršal u Evropi. Nepovjerenje njemačke vlade me vrijeđa. Dao sam vam svoju riječ i morate mi vjerovati...« U isto vrijeme otpočeli su pregovori u Lisabonu sa saveznicima, ni manje ni više nego o predaji Rima.³

Pojedine ličnosti drugog svjetskog rata teško je opisati. To se u prvom redu odnosi na Hitlera, o kome ni historija ni psihijatrija nisu dale posljednju riječ. Raymond Cartier je uložio mnogo truda da i tu pokaže pravu mjeru. Iz njegovih opisa proizilazi

² Tome II, pp. 25—26, 30

da je Hitler u strategiji bio daroviti amater, ali samo amater, koji je na početku rata bio u stanju da postigne nekoliko briljantnih pobjeda. No zbog krajnje samouvjerenosti, arogantnosti i svakog odbijanja da shvati realnost i primi tešku odgovornost, kasnije je činio čitav niz nepopravljivih grešaka. Nasuprot tvrđenju nekih njemačkih generala, njegova odgovornost nije toliko velika zbog izgubljenih bitaka, za koje je više zaslužna suprotna strana, nego zbog ogromnih gubitaka u ljudstvu i materijalu koji su nastali zbog upornog odbijanja da dozvoli povlačenje sa položaja gdje je prijetila opasnost opkoljavanja. Staljingrad je tu bio najočitiiji, ali ne i jedini primjer. Ova taktika možda ga je i spasila u zimi 1941. od rasula, ali ga je koštala teških žrtava u kasnijim operacijama u Rusiji i u Sjevernoj Africi.

Iz svih tih prizora dobiva se slika koliko je nacističkom vođi bilo malo stalo do sudbine ljudi — pojedinaca, pripadnika njegovog vlastitog naroda, kome je navodno gradio tisućugodišnje carstvo. Tu se vidi i njegov megalomanski karakter koji je graničio sa ludošću, kada je pred kraj rata svu odgovornost za poraz svalio na kukavičluk njemačkog naroda, koji navodno nije bio dostojan njegovog genija.⁴

Jednako su upečatljivo bile opisane strahote nacističke okupacije u pokorenim dijelovima Evrope i u nacističkim logorima smrti. U tome pogledu još su stravičnije ilustracije — nekoliko fotografija, naročito onih u boji, koje su sačinili saveznici nakon zauzeća nekih od tih logora. Pored strahota nacističke okupacije, u knjizi su opisane i strahote japanske okupacije, koje su po broju žrtava, u prvom redu u Kini, možda još i veće nego u Evropi. Zatim surovi režim u japanskim koncentracionim logorima gdje je smrt kosila na hiljade Evroplja-

na — žena i djece — jednostavno zbog toga što im nisu davali nikakve lijekove. U ovom kratkom prikazu ne možemo izložiti sve detalje koji su vrijedni da budu izneseni, jer je šestogodišnji rat bio zaista pun tih događaja.

Važno je pitanje koliko se autor kao Francuz uspio distancirati od tih događaja i s kolikom je objektivnošću izlagao činjenice. Uvijek postoji opasnost da se ponašanje pobjednika, onako kako on tvrdi da je bilo, uzima za mjerilo ratovanja, kraće rečeno — da pobjednik uvijek ima pravo. Na primjer u evoluciji međunarodnog ratnog prava kao osnova na kojoj su se izgradila i razvila pravila običajnog ratnog prava, uvijek se uzima kao normalan način ratovanja onaj od strane pobjednika, i to pretežno Britanaca, Francuza i Amerikanaca. Pri tome se prešućuje način ratovanja u osvajanju kolonija i u ugušivanju ustanaka u kolonijama.

U drugom svjetskom ratu nije bilo dileme koja je strana u pravu, bar s obzirom na etičke i humanističke vrijednosti koje su važile prije toga rata i koje su se nakon njegovog završetka nastavile da razvijaju. No autor je pokazao napor da kritički procijeni i ponašanje pobjednika. Ako tu i ne pomenemo Katynsku šumu i Varšavski ustanak, kao primjere možemo navesti — krvoproliće kod Mers el-Kébiru iz 1940, po mišljenju autora potpuno nepotrebno⁵ — zatim i britansko bombardiranje Dresdena u noći između 13. i 14. februara 1945, u kome je našlo smrt 135.000 lica, najvećim dijelom civilnog stanovništva — žena i djece, izbjeglica sa teritorija osvojenih od Crvene armije. To bombardiranje nije imalo nikakvog utjecaja na razvoj ratne situacije, i u to doba bilo je potpuno nepotrebno.⁶ Autor jednako ocjenjuje i bacanje

⁵ Tome II, p. 105.

⁶ Tome II, p. 330.

atomskih bombi na Hirošimu i Nagasaki.⁷

Možemo na kraju postaviti i pitanje koliko je autor uspio da bude potpun u opisivanju događaja iz drugog svjetskog rata. Neizbježno je bilo ono što je on sam naveo na koricama svoga djela, da je njegovo izlaganje kratko prema broju i složenosti događaja na koje se odnosi. No tu se upravo postavlja pitanje koliko je on bio objektivn u selekciji događaja koje je iznio.

Daleko najveći dio posvećen je glavnim zaraćenim stranama — Britaniji, Sjedinjenim Državama, Sovjetskom Savezu, Njemačkoj, Japanu, Italiji i Kini. Autor ne bi bio dovoljno Francuz da isto tako značajan prostor nije dao i svojoj zemlji. Opisi događaja su dati veoma objektivno i sa mjerom, ali sigurno predimenzionirano u odnosu na značaj Francuske u tome ratu.

Historija rata na teritorijama svih drugih zemalja data je samo utoliko, koliko je bila vezana za ratne operacije glavnih zaraćenih sila na njihovoj teritoriji, naročito na početku rata i u operacijama za oslobođenje. Izuzetak u tome bila je Poljska kojoj je posvećen relativno znatan prostor, kako u pogledu situacije za vrijeme okupacije, tako i ustanka Varšavskog geta, Varšavskog ustanka, te poljskog pitanja na Jalti i u Potsdamu.

O pokretima otpora u okupiranoj Evropi, s izuzetkom Francuske, Poljske, Sovjetskog Saveza i Sjeverne Italije pri završetku rata, u knjizi ne saznajemo gotovo ništa. Bilo je o tome navedeno nekoliko općenitih fraza, koje su važile za sve okupirane zemlje, u vezi sa situacijom i politikom koju je u njima provodio njemački okupator. Tako se dobiva pogrešan utisak da su pokreti otpora više rezultat načina okupacije i njenih zloupotreba, nego patriotizma pokorenih naroda i njihove želje da se oslobode.

Nas ovdje posebno interesira, kakav je značaj i prostor u ovoj kompletnoj historiji drugog svjetskog rata dobila Jugoslavija. Odmah možemo odgovoriti — gotovo nikakav!

Njemački napad na Jugoslaviju u aprilu 1941. i operacije do kapitulacije, korektno su opisani, srazmjerno opisima njemačke ekspanzije na početku rata u drugim zemljama. No za period nakon kapitulacije, pa do kraja rata, možemo doslovno citirati sve navode u knjizi koji se odnose na zbivanja na teritoriji Jugoslavije.

Na strani 239. prve knjige navedeno je o Jugoslaviji sljedeće: »Naročito u balkanskim i slavenskim zemljama, koje su bile nemilosrdno potlačene, oružani otpor je rano započeo... U Jugoslaviji nije postojao kontinuitet borbe slabih ostataka oružanih snaga i ustaničke borbe: pukovnik Draža Mihajlović, pošto je odbio da se preda, dočepao se Hercegovine, i na surovoj Ravnoj Gori⁸ počeo je organizirati svoju gerilu. Tito je stupio na scenu tek tri mjeseca kasnije, malo vremena nakon otpočinjanja neprijateljstava između Njemačke i SSSR-a«.

U drugoj knjizi, na stranama 121—122, posvećenim Teheranskoj konferenciji, Jugoslavija se i ne pominje.

Na strani 152. druge knjige saznajemo da su u SS trupe, tu Babilonsku kulu naroda, kako kaže autor, bili zavrbovani pripadnici naroda — »Francuzi, Talijani, Hrvati, Mađari...«

Na strani 216, kod opisa napredovanja sovjetskih trupa u Rumunjskoj u drugoj polovini 1944, navedeno je doslovno sljedeće: **»Le 5 septembre, les Russes font**

⁵ Tome I, pp. 149—150.

⁶ Tome II, pp. 309—310.

⁷ Tome II, pp. 360, 366.

⁸ Proizilazi da se Ravna Gora nalazi u Hercegovini.

leur jonction à Turnu-Severin avec les bandes de Tito. Za izraz »la bande« francuski rječnik Larousse daje sljedeće objašnjenje — »Skup više osoba koje idu u grupi ili su udružene u nekoj namjeri, npr. banda daka, banda lopova«. Francusko-hrvatskosrpski rječnik Valentina Putaneca prevodi ovaj izraz na sljedeći način — »četa; grupa, jato; čopor, rulja, banda, stranka«. Čitalac može izabrati onaj prijevod koji mu se najviše sviđa.

Na istoj strani doznajemo da je Hitler u to vrijeme zabranio davanje navrat-nanos naredjenja o evakuaciji Krete, Grčke i Jugoslavije.

Na strani 268. navedeno je da je bitka kod Arnheima »bila samo lokalni defanzivni uspjeh, ali da ne treba zaboraviti evakuaciju Balkana, gubitak Beograda i sovjetski prodor u mađarsku Pustu«. Time se iscrpljuju opisi operacija za oslobodenje Beograda. Na strani 298. navedeno je da se njemački general-pukovnik Wöhler sa svojim trupama nadovezivao na Dravi sa ratištem Jugoistok, gdje je maršal Kesselring branio Hrvatsku i Sjevernu Italiju. Tu se vjerojatno nije radilo o Hrvatskoj nego o Sloveniji.

U opisu konferencije na Jalti, na strani 306, opisano je protivljenje Staljina da se Francuskoj dodijeli okupaciona zona u Njemačkoj. S tim u vezi Staljin je iznio sljedeći argumenat: »Stradanja Francuske manja su od stradanja Belgije ili Holandije. Njeno učešće u ratu, sa osam divizija, manje je od učešća Jugoslavije koja ih ima devet, ili lublinske Poljske sa jedanaest divizija«.

Na sljedećoj, 307. strani, još je u vezi s Jaltskom konferencijom dodano — »Kada je konferencija otpočela, Rusi su već osvojili Rumunjsku, Bugarsku, Jugoslaviju, Mađarsku, djelić Čehoslovačke, Poljsku, Prusku i Šlesku«.

Na strani 347. navedeno je da je početkom maja 1945. u Centralnoj Evropi grupa armija Lóhr držala sjever Balkana.

Napokon u opisu konferencije u Potsdamu, na starni 361, navedeno je sljedeće — »Ruska granica kretala se »od rta Nord u Isonzo-u«, obuhvatajući baltičke zemlje, istok Njemačke, čitavu Čehoslovačku, veliki dio Austrije, Mađarsku, Rumunjsku, Bugarsku, Jugoslaviju, možda Grčku, »sa velikim prestolnicama Srednje Evrope uključujući Berlin, Beč, Budimpeštu, Beograd, Bukurešt, Sofiju...« Zaista precizni opisi, bar što se tiče Jugoslavije.

U kronologiji ratnih događaja navedeno je, istini za volju, nešto više detalja o našoj historiji, no ova knjiga nije kronologija datuma, nego bi trebalo da bude historija drugog svjetskog rata.

Svakoj evropskoj zemlji koja je učestvovala u ratu dato je više prostora u ovoj historiji nego Jugoslaviji, osim možda Albanije. I da su našu zemlju zaista oslobodili Rusi, kako se dobija utisak iz opisa konferencija u Jalti i u Potsdamu, onda bi, zbog opisa pokreta sovjetskih trupa i pobjeda Crvene armije, prostor posvećen Jugoslaviji bio makar ravan prostoru koji su dobile Mađarska ili Rumunjska. No pošto smo za razliku od Francuza uspjeli da se oslobodimo sami, u čitavoj ovoj historiji Raymonda Cartiera i u opisu ratnih zbivanja, Jugoslavija ostaje bijelo polje poput Antartika na geografskim kartama. Osim beznačajnih detalja, svaki drugi navod o Jugoslaviji u najmanju ruku je bio neprecizan, ako ne i veoma netačan.

Ako ništa drugo, autor je mogao pokupiti podatke o ratnim zbivanjima na jugoslavenskom tlu iz memoara Churchilla i pokušati ih provjeriti. Da je samo naveo ono što tamo piše, njegova historija u odnosu na našu zemlju i njen udio u ratu bili bi daleko potpuniji. No onih nekoliko površnih navoda koje je Raymond

Cartier iznio o Jugoslaviji ne dokazuje toliko njegovo neznanje, koliko totalnu nezainteresiranost. Zbog toga dolazi u pitanje i istinitost ona tri epiteta koje je on na početku pripisao svome djelu.

dr. V. Đ. DEGAN

Ivan D. Očak:

Jugosloveni u oktobru

**Narodna knjiga, Beograd 1967,
str. 367.**

Izučavanje i naučna obrada učešća Jugoslovena u oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu u Rusiji (1917—21) datira od pre desetak godina, upravo od proslave 40-godišnjice oktobarske revolucije da bi u vreme obeležavanja 50-godišnjeg jubileja dostigla zapažene rezultate; pojavilo se više članaka, rasprava, saopštenja i monografija na ruskom i srpskohrvatskom jeziku.¹ Nekoliko radova iz ove tematike napisao je sovjetski historičar Ivan D. Očak, čiju knjigu u ovom momentu prikazujemo. Odmah na početku valja reći da je pomenuta knjiga rezultat dugogodišnjeg rada autora na izučavanju problematike učešća Jugoslovena u oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu u Rusiji (1917—21). Delo je izdao Moskovski univerzitet 1966. pod naslovom: Jugoslovenski internacionalisti u borbi za pobjedu sovjetske vlasti u Rusiji (1917—1921 godine), a već godinu dana kasnije, pojavilo se i izdanje na srpskohrvatskom jeziku. Razlika između izdanja sastoji se u tome što srpskohrvatsko izdanje ima glavu o jugoslovenskim povratnicima u revolucionarnom pokretu u domovini (317—341), koje nema u ruskom izdanju; što je rusko izdanje snabdeveno naučnim aparatom, a srpskohrvatsko ne; i što je ovo

poslednje obogaćeno brojnim i vrednim ilustracijama.

Pisanju ove monografije prethodio je, razume se, dugotrajan istraživački rad autora u brojnim i bogatim sovjetskim arhivima (Moskva, Lenjingrad, Kijev, Har-kov, Odesa, Lavov, Taškent, Irkutsk i dr.), studiranje literature kako one opšte o oktobarskoj revoluciji tako i tzv. specijalističke o učešću internacionalista u revoluciji i građanskom ratu. Autoru je odlično poslužila memoarska literatura (Nikola Gru-lović, Jugosloveni u ratu i oktobarskoj revoluciji. Prosveta, Beograd, 1962) i uspomene učesnika revolucionarnih događaja do kojih je pisac došao sopstvenim trudom, kao i razgovori sa preživelim učesnicima ili njihovim bliskim srodnicima.

Ovakav heuristički rad urodio je plodom; autor je prikupio brojnan i sadržajan dokumentarni materijal. Što se tiče izvora i arhivske građe, primećujemo nedostatak dokumenata jugoslovenske provenijencije, za šta verovatno ima objektivnih razloga.

Pisac u uvodu, postavljajući predmet knjige, kaže da se »u ovom radu istražuju dva suštinska problema. Prvi se odnosi na aktivnost mnogobrojnih revolucionarnih organizacija jugoslovenskih ratnih zarobljenika u Rusiji pre i posle velike oktobarske socijalističke revolucije. Bitno pitanje ovog problema je pitanje stvaranja i aktivnosti jugoslovenskih komunističkih organizacija na teritoriji Rusije, preko kojih je boljševička partija svakodnevno uticala na ogromnu masu ratnih zarobljenika. Drugi problem koji se razmatra u ovoj monografiji, tiče se učešća Jugoslovena u građanskom ratu u sastavu Crvene armije«. Iz ovoga,

¹ Ovde pre svega mislimo na knjigu V. V. Zelnjina, Jugosloveni pod zastavom Oktobra. Mlado pokolenje, Beograd 1967. i »Prilozi za istoriju socijalizma«, broj 5, koji je u celosti posvećen ovoj tematici.

PREGLED

časopis za društvena pitanja
godina LIX
sarajevo februar 1969
broj 2

glavni i odgovorni urednik
besim ibrahimpašić

članovi redakcije

franc cengle pavao domančić nikola kovač
fahrudin šebić milan škoro marko šunjić

sekretar redakcije

aleksa buha

tehnički sekretar

eleonora pavišić

likovna oprema

željko marjanović

lektor **rajka božović** korektor **milica ristić**

izdavač **univerzitet u sarajevu**